

א* - בראשית: בבי"ת שהוא לשון ברכה, ולא באלף שהוא לשון ארורה (ירושלמי חגיגה ה"ב) למה התחיל בבי"ת ולא התחיל באל"ף? לפי שהאל"ף לשון אחד ואין אחד אלא הקב"ה (מדרש הביאור)

ב - בראשית: בשביל התורה שנקראת (משלי ח: כב) ראשית דרכו ובשביל ישראל שנקראו (ירמיה ב: ג) ראשית תבואתו (רש"י)

ג* - ברא א-להים: ולא אמר ברא י-הוה, שבתחלה עלה במחשבה לבראותו במדת הדין וראה שאין העולם מתקיים והקדים מדת רחמים ושתפה למה"ד והיינו דכתי' (ב: ד) ביום עשות י-הוה א-להים ארץ ושמים (רש"י)

ג* - ויאמר א-להים: בעשרה מאמרות נברא עולם...נגד י' דברים שבהם ניתנה תורה לישראל (פסיקתא)

ד - יהי אור: הקב"ה ראה וצפה שהעולם אינו יכול לעמוד בלתי היסוד, ואיזהו היסוד שהעולם עומד עליו? הוא הצדיק, שנא' צדיק יסוד עולם. וזהו יסוד הראשון שברא הקב"ה בעולמו, והוא נקרא אור שנא' אור זרוע לצדיק (תהלים צז: יא) ועוד...נאמר כאן כי טוב ונאמר להלן אמרו צדיק כי טוב (זהר חדש ז)

ד - כי טוב: ואור ביום ראשון איברי? והכתיב ויתן אתם אלהים ברקיע השמים וכתוב ויהי ערב ויהי בקר יום רביעי! כדברי אלעזר. דאמר רבי אלעזר: אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שנסתכל הקדוש ברוך הוא בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהן, שנאמר (איוב ל"ח: ט"ו) וימנע מרשעים אורם. ולמי גנזו? לצדיקים לעתיד לבא שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב, ואין טוב אלא צדיק, שנאמר (ישעי' ג: י) אמרו צדיק כי טוב (חגיגה יב).

ז* - ויהי כן: למה אין כתיב בשני כי טוב...שבו נבראת מחלוקת שנא' ויהי מבדיל...אם מחלוקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו אין בה כי טוב, מחלוקת שהיא לערבובו על אחת כמה וכמה (ב"ר ד)

יא - תדשא הארץ: ונתנה הארץ יבולה (ויקרא כו: ד) לא כדרך שהיא עושה עכשיו, אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון, ומנין שהארץ עתידה להיות נזרעת ועושה פירות בן יומה? תלמוד לומר זכר עשה לנפלאותיו (תהילים קיא: ד) וכן הוא אומר תדשא הארץ דשא עשב, מלמד שבו ביום שהיתה נזרעת בו ביום עושה פירות (תורת כהנים פרשת בחוקות)

יד - יהי מאורות: מיום ראשון נבראו וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע, וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו (רש"י - וכן עיי' רש"י ב: ד ד"ה תולדות)

יג - יהי מאורות: מאמר חמישי כנגד כבד את אביך שכל המכבד אב ואם הקב"ה מאיר לו בעולם הזה ובעולם הבא (פסיקתא חדתא)

והיו לאותות ולמועדים: כל המזלות משרתים למולד הלבנה ולתולדות בני אדם ועליהם העולם עומד...ועליהם אומר הכתוב והיו לאותות ולמועדים, אותות הללו לא ימושו משרתים לחמה ביום וללבנה בלילה (פרקי דר' אלעזר פ"ז)

*** טז - שני המאורות הגדולות:** אמרה ירח לפני הקב"ה: רבש"ע, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: לכי ומעטי את עצמך! אמרה לפניו: רבש"ע, הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון, אמעיט את עצמי? ... אמר לה: זיל, לימנו בך ישראל ימים ושנים... חזייה דלא קא מיתבא דעתה, (ראה שלא היה דעת הלבנה מיושבת) אמר הקב"ה: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח! והיינו דאמר ר"ש בן לקיש מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו (במדבר כ"ח) לה"י? אמר הקב"ה שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח. (חולין ס:)

יח - ולמשל ביום ובלילה: הלא כבר נאמר את המאור הגדול למשול ביום וכו'... אלא אלו הצדיקים שהן שולטין במה שנברא להאיר ביום ובמה שנברא להאיר בלילה... דכתיב (יהושע י) וידם השמש וירח עמד (ב"ר ו)

כה - חית הארץ: לפי שגלוי היה לפניו שעתידי הנחש שהוא מחית הארץ להחטיא אדם ואשתו... והיה עתיד לקללו לפיכך לא בירך את חיות הארץ... ועליו נאמר (קהלת ט: יח) וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (מדרש אגדה בראשית)

*** כו - נעשה אדם:** אע"פ שלא סייעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לרדות לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן ותשובת המינים כתובה בצדו ויברא את האדם ולא כתיב ויבראו (רש"י)

- ירדו: זכה רודה בחיות ובבהמות, לא זכה נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו (רש"י)

*** כז - ויברא א-להים את האדם:** נברא אדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחד מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא... ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם (סנהדרין פ"ד מ"ה)

*** כח - ויברך אתם א-להים:** כל מי שאין לו אשה שרוי בלא ברכה בלא חיים בלא שמחה בלא עזר בלא טובה בלא שלום. בלא ברכה דכתיב ויברך אתם - בזמן שהם שנים (מדרש תמלים פנ"ט)

*** כט - לכם יהיה לאכלה: ל - ולכל חית הארץ:** השוה להם הכתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, וכשבאו בני נח התיר להם בשר (רש"י)

*** לא - יום השישי:** ה"א יתירה למה לי? מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית, ואמר להם אם ישראל מקבלים התורה (ביום ששי בסיון) אתם מתקיימין, ואם לאו - אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו (שבת דף פח.).

פרק ב

*** א - וכל צבאם:** כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, בדעתן נבראו, בצביונם נבראו, שנא' וכל צבאם, אל תקרא צבאם אלא צביונם (ר"ה יא).

ב - ויכל א-להים ביום השביעי: וכי ביום השביעי כלה? והלא הכל נברא בששת ימי בראשית! אלא אלו עשרה דברים שנבראו בין השמשות ואלו הן פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות (מדרש הגדול בראשית - ועיי' אבות פ"ה מ"ו)

*** - ביום השביעי:** מה היה העולם חסר? מנוחה, באתה שבת באת מנוחה (רש"י)

ג* - לעשות: עשה אין כתיב כאן אלא לעשות, עדיין יש מלאכה אחרת, כיון שבא שלמה ובנה בית המקדש אמר הקב"ה עכשיו שלמה מלאכת השמים והארץ, ותשלם כל המלאכה (מלכים א ז:נא). לכך נקרא שמו שלמה, שהשלים הקב"ה מלאכת ששת ימי בראשית לתוך מעשי ידיו (ילקוט שמעוני רמז קפו - גם עיין גמ' מסכת ברכות נה. יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ)

ד - בהבראם: בה' בראם שנאמר (ישעיה כו:ד) ביה ה' צור עולמים בשני אותיות הללו של השם יצר שני עולמים, ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה"א רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת כה"א זאת שסתומה מכל צדדים ופתוחה למטה לרדת דרך שם (רש"י)

ה* - וכל שיח השדה: כתיב (א:יב) ותוצא הארץ דשא בתלת בשבתא (ביום השלישי) וכתיב וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ במעלי שבתא! מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע, עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים, וירדו גשמים וצמחו; ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים (חולין ס:)

ה' א-להים: ה' הוא שמו, א-להים שהוא שופט ושליט על כל, וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא א-להים (רש"י)

***- ואדם אין לעבוד:** לא נברא אדם אלא לעמל, אם זכה הוא עמל בתורה ואם לא זכה הוא עמל בארץ, אשרי לאדם שהוא עמל בתורה (ב"ר פ"ג)

ז - ויצר: שתי יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה לעולם הבא (רש"י)

ז - מן האדמה: נטל עפרו ממקום שנאמר בו (שמות כ כא) מזבח אדמה תעשה לי, אמר הלואי תהיה לו כפרה ויוכל לעמוד (רש"י)

ז - ויפח באפיו: עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים, לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים, הוזקק הששי לבראות בו בעליונים ובתחתונים, ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד (רש"י)

ח* - גן בעדן מקדם: שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה, ותשובה, וגן עדן, וגיהנם, וכסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח. גן עדן, דכתיב ויטע...גן בעדן מקדם (פסחים נד.)

יא-יב - ארץ החוילה אשר שם הזהב: וזהב הארץ ההיא טוב: חוילה זו ארץ ישראל, ולמה נקרא שמה חוילה? מפני שמיחלת להקב"ה ... מכאן שאין תורה כתורת ארץ ישראל, ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל (בראשית רבה - ומבוסס על מה שנקרא תורה טוב דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורת אל תעזבו)

יג - ארץ כוש: עדיין לא היו וכתב המקרא על שם העתיד (רש"י)

טו - ולעבדה ולשמרה: לעבדה זה תלמוד, ולשמרה אלו מצות, וכשם שעבודת המזבח קרויה עבודה כך תלמוד קרויה עבודה (ספרי עקב סמ"א)

טז* - ויצו ה': תנו רבנן: שבע מצות נצטוו בני נח: דינין, וברכת השם, עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, ואבר מן החי. ויצו - אלו הדינין, וכן הוא אומר (בראשית י"ח) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך י-הוה לעשות צדקה ומשפט. ה' - זו ברכת השם, וכן

הוא אומר (ויקרא כ"ד) ונקב שם ה' מות יומת. א-להים - זו עבודה זרה, וכן הוא אומר (שמות כ') לא יהיה לך אלהים אחרים. על האדם - זו שפיכות דמים, וכן הוא אומר (בראשית ט') שפך דם האדם וגו'. לאמר - זו גילוי עריות, וכן הוא אומר (ירמיהו ג') לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר. מכל עץ הגן - ולא גזל, אכל תאכל ולא אבר מן החי (סנהדרין נו).

יח - לא טוב: כל יהודי שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה (יבמות סב):

***כב - ויבן ה':** מלמד שנתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש (נדה מה):

- ויביאה אל האדם: מלמד שנעשה הקדוש ברוך הוא שושבין לאדם הראשון; מכאן למדה תורה דרך ארץ שיחזור גדול עם קטן בשושבינות משתדל בחופתו ובזיווגו ואל ירע לו (ברכות דף סא).

כג - יקרא אשה כי מאיש לקחה: לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקודש (רש"י)

***כה - ולא יתבששו:** לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע (רש"י)

פרק ג

***ג - ולא תגעו בו:** הוסיפה על הצווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי ל:ו) אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת (רש"י)

ז - עירמים הם: מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה (רש"י)

- עלה תאנה: - הוא העץ שאכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו, אבל שאר העצים מנעום מליטול עליהם. ומפני מה לא נתפרסם העץ, שאין הקב"ה חפץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זהו שלקה העולם על ידו (רש"י)

***יז - ויאמר ה' א-לקים אל הנחש:** בגדולה מתחילים מן הגדול, ובקלקלה מתחילים מן הקטן (בראשית רבה פרשה כ)

- כי עשית זאת: מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת, היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין (רש"י)

***כא - וילבישם:** תורה - תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים; תחילתה גמילות חסדים, דכתיב: ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם; וסופה גמילות חסדים, דכתיב: ויקבר אותו בגיא (סוטה דף יד).

כד - ויגרש את האדם: ספר וסייף ירדו כרוכין מן השמים, אמר להם אם עשיתם את התורה הכתובה בזה הרי אתם נצולין מזה ואם לאו אתם לוקין בו, היכן פירושו? ויגרש את האדם וכו' (ילקוט שמעוני פרשת עקב רמז תתס)

***- דרך עץ החיים:** גדולה דרך ארץ שקדמה לתורה כ"ו דורות, שנא' לשמור את דרך עץ החיים, דרך זו דרך ארץ, עץ החיים זו תורה (מדרש השכם)

פרק ד

א - את ה': לשעבר אדם נברא מאדמה, וחווה נבראת מאדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה (בראשית רבה פרשה כב)

ג* - מפרי האדמה: זרע פשתן היה, והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו, לפיכך נאסר צמר ופשתן, שנא' (דברים כב:יא) לא תלבש שעטנז, אמר הקב"ה אינו דין שיתערב מנחת החוטא עם מנחת הזכאי (תנחומא א"ט)

ה - ואל קין ואל מנחתו לא שעה: קין בא בגסות הרוח, והבל בנמיכות הרוח, דכתי' (תהלים נא:יט) זבחי א-להים רוח נשברה (מדרש הנעלם)

ז* - הלוא אם תיטיב: בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין, ואם אתם עוסקים בתורה - אין אתם נמסרים בידו, שנא' הלא אם תטיב שאת, ואם אין אתם עוסקין בתורה - אתם נמסרים בידו, שנא' לפתח חטאת רובץ, ולא עוד, אלא שכל משאו ומתנו בו, שנא' ואלך תשוקתו, ואם אתה רוצה אתה מושל בו, שנא' ואתה תמשל בו (קידושין ל:)

- לפתח חטאת רובץ: למה הולד דומה במעי אמו ... ומלמדין אותו כל התורה כולה ... וכיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו, ומשכחו כל התורה כולה, שנא' לפתח חטאת רובץ (נדה ל:)

י* - דמי אחיך: דמו ודם זרעיותיו (רש"י)

טז - ויצא קין מלפני ה': יצא שמה, היך מה דאת אמר (שמות ד:יד) הנה הוא יצא לקראתך וראך ושמת, פגע בו אדם הראשון א"ל מה נעשה בדיןך, א"ל עשיתי תשובה ונתפשרתי, התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, אמר כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע. מיד עמד אדה"ר ואמר (תהלים צב) מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' (בראשית רבה פרשה כב)

יז - וישב בארץ נוד: בכל מקום שנאמר ישיבה אינו אלא לשון צרה (מדרש - עיי' רש"י לו:א)

פרק ה

א - זה ספר תולדות האדם: מלמד שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ופרנסיו (עבודה זרה דף ה.)

ב* - זכר ונקבה בראם: לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים, בית שמאי אומרים שני זכרים, ובית הלל אומרים זכר ונקבה, שנא' זכר ונקבה בראם (יבמות סא:)

פרק ו

א* - ויהי כי החל: כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער (מגילה י:)

- בני האלהים: בני השרים והשופטים, כל אלהים שבמקרא לשון מרות (רש"י)

ג - לא ידון רוחי: דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין שנא' לא ידון רוחי, לא דין ולא רוח (סנהדרין פ"י מ"ג)

ה - רק רע כל היום: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, שנאמר רק רע כל היום (סוכה נב.)

***- רק רע:** הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות. הוא שטן, דכתיב: (איוב ב) ויצא השטן מאת פני ה'; הוא יצר הרע, כתיב התם: רק רע כל היום, וכתיב הכא: (איוב א) רק אליו אל תשלח ידך: הוא מלאך המות דכתיב: (איוב ב) אך את נפשו שמור, אלמא בדידיה קיימא (בבא בתרא טז:)

ז* - ויאמר ה': אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין, בכל מקום שנאמר ה' מדת רחמים (שמות לד) ה' ה' א-ל רחום וחנון, וכתוב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, וינחם ה' כי עשה את האדם, ויאמר ה' אמחה. אשריהם הצדיקים שהן הופכים מדת הדין למדת רחמים, בכל מקום שנאמר א-להים הוא מדת הדין (שמות כב) א-להים לא תקלל, וכתוב וישמע א-להים את נאקתם ויזכור א-להים את בריתו (בראשית רבה פרשה לג ד"ה ג)

- אמחה את האדם: עשרה דורות מאדם עד נח, להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם את מי המבול (אבות פ"ה מ"ב)

- מאדם עד בהמה: אף הם השחיתו דרכם (רש"י)

ט - *אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק : לְלַמֶּדְךָ שְׁעָקֵר תּוֹלְדוֹתֵיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים מַעֲשִׂים טוֹבִים (רש"י - תנחומא ב)

*- צדיק תמים: צדיק במעשיו תמים בדרכיו (ע"ז ו).

- בְּדוֹרוֹתָיו : יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ דוֹרְשִׁים אוֹתוֹ לְשִׁבַח, כָּל שֶׁכֵּן שְׂאֵלוֹ הָיָה בְּדוֹר צַדִּיקִים הָיָה צַדִּיק יוֹתֵר. וַיֵּשׁ שְׂדוֹרְשִׁים אוֹתוֹ לְגִנְאִי, לְפִי דוֹרוֹ הָיָה צַדִּיק, וְאֵלּוֹ הָיָה בְּדוֹרוֹ שֶׁל אַבְרָהָם לֹא הָיָה נֶחְשָׁב לְכֹלֹם (רש"י - סנהדרין קח).

י - ותשחת הארץ: לשון ערוה ועבודת כוכבים (רש"י - שם נז).

יג - *כי מלאה הארץ חמס: בא וראה כמה גדול כחה של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל (שם קח. - ורש"י)

יד - *עשה לך תבת: הרבה רוח והצלה לפניו, ולמה הטריחו בבנין זה? כְּדֵי שְׁיִרְאוּהוּ אֲנָשֵׁי דוֹר הַמַּבּוּל עוֹסֵק בָּהּ מַעֲשֵׂי שְׂנֵה וְשׂוֹאֲלִין אוֹתוֹ מֶה זֹאת לָךְ? וְהוּא אוֹמֵר לָהֶם, עֲתִיד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהַבִּיא מַבּוּל לְעוֹלָם! אוֹלֵי יְשׁוּבוּ (רש"י - תנחומא)

יז - ואני הנני מביא: הַנְּנִי מוֹכֵן לְהַסְכִּים עִם אוֹתָם שְׂזָרוּזוּנִי וְאָמְרוּ לְפָנַי כְּבָר "מָה אָנוּשׁ כִּי תִזְכְּרֵנוּ" (רש"י - ילקוט מדרש אגדה)

- המבול מים: דור המבול לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה.. אמרו כלום צריכין אנו לו אלא לטיפה של גשמים, יש לנו נהרות ומעינות שאנו מסתפקין מהן. אמר הקב"ה בטובה שהשפיעתי להן בה מכעיסין אותי ובה אני דן אותם (סנהדרין קח).

יח - אתה ובניך ואשתך: הָאֲנָשִׁים לְבָד וְהַנְּשִׁים לְבָד, מִכָּאן שְׁנֶאֱסָרוּ בְּתִשְׁמִישׁ הַמַּטָּה (רש"י ועיי' ז: שכתב מפני שהעולם שרוי בצער- שם:)

כ - למינהו: אוֹתוֹן שֶׁדָּבְקוֹ בְּמִינֵיהֶם וְלֹא הִשְׁחִיתוֹ דְרָכָם, וּמֵאֲלֵיהֶם בָּאוּ, וְכָל שֶׁהִתְבָּה קוֹלְטוֹתוֹ הַכְּנִיסָה (רש"י - שם:)

*א - ראיתי צדיק: וְלֹא נֶאֱמַר 'צַדִּיק תָּמִים', מִכָּאן שְׂאוֹמְרִים מְקַצֵּת שִׁבְחוֹ שֶׁל אָדָם בְּפָנָיו וְכֹלּוֹ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו (רש"י - ב"ר לב: ד)

*ד - כי לימים עוד שבעה: אֵלּוֹ יְמֵי אֲבִילוֹת שֶׁל מֵתוֹשֵׁלַח. לְלַמֶּדְךָ שֶׁהַסַּפֵּדן שֶׁל צַדִּיקִים מַעֲכָבִין אֶת הַפּוֹרְעָנוֹת לְבֹא (סנהדרין קח: ורש"י)

ז - מפני מי המבול: אֵף נֹחַ מְקַטְנֵי אִמְנָה הָיָה, מֵאֲמִין וְאֵינוֹ מֵאֲמִין שְׂיִבֵּא הַמַּבּוּל, וְלֹא נִכְנַס לְתֵבָה עַד שֶׁדָּחְקוּהוּ הַמַּיִם (רש"י - ב"ר לב: ז)

*ח - אשר איננה טהורה: לְעוֹלָם אֵל יוֹצִיא אָדָם דְּבַר מַגּוֹנָה מִפִּיו, שֶׁהָרִי עָקַם הַכְּתוּב שֶׁמוֹנָה אוֹתוֹת וְלֹא הוֹצִיא דְּבַר מַגּוֹנָה מִפִּיו (פסחים ג).

*** י - ויהי לשבעת הימים:** מנין לאבל מן התורה שבעה? ... כשם ששימר הקב"ה על עולמו שבעה כך אתם שמרו על אחיכם שבעה, ומניין ששימר הקב"ה על עולמו שבעה? ויהי לשבעת הימים (ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה)

יא - תהום רבה. מדה כנגד מדה, הם חטאו ב"רבה רעת האדם" ולקו ב"תהום רבה" (רש"י - סנהדרין קח.)

*** - וארבת השמים נפתחו:** אי זה מדה מרובה, מדה טובה או מדת פורענות? הוי אומר: מדה טובה ממדת פורענות. במדת פורענות הוא אומר וארבת השמים נפתחו, במדה טובה הוא אומר (תהלים עח) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכל ודגן שמים נתן למו (יומא עו.)

יג - בעצם היום הזה. למדך הכתוב שיהיו בני דורו אומרים, אלו אנו רואים אותו נכנס לתבה אנו שוברין אותה והורגין אותו, אמר הקדוש ברוך הוא אני מכניסו לעיני כלם, ונראה דבר מי יקום (רש"י - ספרי דברים)

כג - וימח...וימחו: דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ..., וימח את כל היקום, בעולם הזה, וימחו מן הארץ, לעולם הבא (סנהדרין קח.)

- מאדם עד בהמה: מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו מתחלת הפרענות (רש"י שמות יב: יב מהמכילתא)

- אך נח: הנה גונח וכוחה דם מטורח הבהמות והחיות. ויש אומרים שאחר מזונות לארי והכישו (רש"י - ב"ר)

פרק ח

*** א - ויזכר אלקים את נח:** אשריהם הצדיקים שהם הופכים מדת הדין למדת הרחמים, בכל מקום שנאמר אלקים הוא מדת הדין...ויזכר אלקים את נח, ומה זכירה נזכר לו? שזן ופרנס אותם כל שנים עשר חדש בתבה (ב"ר לג: ג)

- וישכו המים: ברותחין קלקלו בעבירה, וברותחין נידונו. כתיב הכא וישכו המים, וכתיב התם (מגילת אסתר ז) וחמת המלך שככה (סנהדרין קח:)

ז - עד יבשת המים: מוכן הנה העורב לשליחות אחרת בעצירת גשמים בימי אליהו, שנאמר (מלכים א' יז: ו) "והעורבים מביאים לו לחם ובשר" (רש"י - ב"ר לג: ה)

*** ט - ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו אל התבה:** כשם שלא מצאה היונה מנוח לכף רגלה כך ישראל לא יהיה להם מנוח בגלות, וכשם שהיונה שבה אל התבה כך ישראל עתידים לשוב מן הגלות לארצם מפני על הגוים שנמשלו למים שנאמר (ישעיה יז) הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון (מ"א)

*** יא - עלה זית טרף בפיה:** [י"טרף"] לשון מזון, ודרשו "בפיה" לשון מאמר, אמרה יהיו מזונותי מרוגין פניית בידו של הקדוש ברוך הוא, ולא מתוקין כדבש בידי בשר נדם (רש"י - סנהדרין שם)

*** יז - בשבעה ועשרים יום לחדש:** שמשפט הרשעים בגיהנם שנים עשר חדש (ב"ר לד: ו)

טז - צא מן התבה: "אני פי מלך שמר" (קהלת כ: ב) ממי למדו? מנח, כיון שיבשה הארץ ונחה התבה אמרו לו בניו נצא מכאן! אמר להם חס ושלוש! ברשותו של הקב"ה נכנסנו וברשותו אנו יוצאין (תנחומא טו)

כא - וירח ה' את ריח הניחוח: כל המתפתה ביינו יש בו מדעת קונו שנא' וירח ה' וכו' (עירובין סה):

*- **יצר לב האדם רע מנעריו:** 'מנעריו' כתיב, משננער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע (רש"י - ירו' ברכות פ"ג ה"ה)

- **יצר לב האדם רע:** שבעה שמות יש לו ליצר הרע. הקדוש ברוך הוא קראו רע ... (סוכה נו).

כב - לא ישבתו: נכרי ששבת חייב מיתה, שנאמר "לא ישבתו", ואמר מר אזהרה שלהן זו היא מיתתן (סנהדרין נח):

פרק ט

ג - ***לכם יהיה לאכלה:** שלא הרשיתי לאדם הראשון בשר אלא ירק עשב, ולכם כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון "נתתי לכם את כל" (רש"י - סנהדרין נט):

ד - **בשר בנפשו:** אסר להם אבר מן החי, כלומר כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר (שם - שם)

ה - ***ואך את דמכם:** אף על פי שהתירתי לכם נטילת נשמה בבמה, את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו (שם - ב"ק צא):

- **ומיד האדם:** מיד ההורג במזיד ואין עדים, אני אדרוש (שם)

- **מיד איש אחיו:** מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שוגג אני אדרוש, אם לא יגלה ויבקש על עונו למחל, שאף השוגג צריך כפרה, ואם אין עדים לחיבו גלות והוא אינו נכנע, הקדוש ברוך הוא דורש ממנו (שם)

*ו - **האדם באדם:** בן נח חייב על העברין, דאמר קרא שפך דם האדם באדם, איזהו אדם שהוא באדם? הוי אומר זה עבר שבמעי אמו (סנהדרין נו).

*ז - **ואתם פרו ורבו:** כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים וממעט הדמות (יבמות סג):

יב - **לדורת עולם:** נכתב חסר שיש דורות שלא הצרכו לאות לפי שצדיקים גמורים היו, כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה ודורו של רבי שמעון בן יוחאי (ב"ר לה: ב)

*יד - **והיה בענני ענן:** מלמד שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה (פסיקתא זוטרתיא)

כ - **איש אדמה:** חביב משה מנח, נח משנקרא איש צדיק נקרא איש אדמה, אבל משה משנקרא איש מצרי נקרא איש אלקים (ב"ר לו: ג)

*כב - **וירא חם...ויגד:** שהיה לו להעצים עיניו ולא עצם, ויגד בשחיקה הגיד להם. לפיכך דין העבד לצאת בשן ועין (שמות כא), כנגד וירא וכנגד ויגד (פסיקתא זוטרתיא)

*כג - **ויקח שם ויפת:** אין כתיב כאן 'ויקחו' אלא "ויקח", למד על שם שנתאמץ במצנה יותר מיקפת, לך זכו בניו לטלית של ציצית (רש"י - תנחומא)

כז - **יפת אלקים ליפת וישכן באהלי שם:** ישרה שכנתו בישראל. ומדרש חכמים אף על פי ש"יפת אלקים ליפת", שבנה פורש שהיה מבני יפת בית שני, לא שרתה בו שכנה, והיכן שרתה, במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם (רש"י - יומא י).

- **יפת אלקים ליפת וישכן באהלי שם**: לא התירו לכתוב את הספרים אלא יוונית, מאי טעמא, דאמר קרא יפת אלקים ליפת ויכון באהלי שם, יפיפותו של יפת יהא באהלי שם (מגילה ט:)

פרק י

ט - **גבור ציד**: צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום: (רש"י)

- **לפני ה'**: מתכנן להקניטו על פניו (שם)

יא - **מן הארץ היא יצא אשור**: כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד ומורדין במקום לבנות המגדל, יצא מתוכם (שם - ב"ר לו: ד)

יב - **העיר הגדולה**: היא נינוה, שנאמר (יונה ג: ג) "ונינוה הייתה עיר גדולה לאלקים" (שם - יומא י)

יד - **אשר יצאו משם פלשתים**: משניהם יצאו, שהיו פתרסים וכסלחים מחליפין משכב נשותיהם אלו לאלו ויצאו מהם פלשתים (שם - מדרש רבה)

כו - **ויקטן ילד**: שהיה ענו ומקטין עצמו, לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו (שם)

פרק יא

*א - **שפה אחת**: דור המבול שהיו שטופים בגזל (עיין לעיל ו: יג) לפיכך לא נשתירה מהם פליטה, אבל אלו על ידי שהיו אוהבים זה את זה שנאמר שפה אחת, לפיכך נשתירה מהם פליטה (ב"ר לח: ה - ועיין רש"י פסוק ט)

*- **שפה אחת**: בלשון יחיד של עולם, בלשון הקודש (ירושלמי מגילה פ"א ה"ט - ועיין רש"י)

- **דברים אחדים**: שאמרו דברים חדים על ה' אלקינו ה' אחד... לא כל הימנו לבחור לו את העליונים ולתן לנו את התחתונים, אלא בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו ונתן חרב חדה בידה ותהא נראית כאילו עושה עמו מלחמה (ב"ר לח: ה - עיי' רש"י ע"פ ב"ר לח)

- **דברים אחדים**: אמרו, אחת לאלף ותרנ"ו שנים הרקיע מתמוטט כשם שעשה בימי המבול, באו ונעשה לו סמוכות (רש"י - שם ו)

ב - **ויהי בנסעם מקדם**: הסיעו עצמן מקדמונו של עולם (ב"ר שם)

*ה - **וירד ה' לראות**: בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנדון עד שיראו ויבינו. (רש"י - תנחומא יח)

- **בני האדם**: בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר "האשה אשר נתתה עמדי" (לעיל ג: יב), אף אלו קפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול (רש"י - ב"ר לח: ז)

*ז - **הבה נרדה**: בבית דינו נמלך מענותנותו יתרה

*- **הבה נרדה**: כל מקום שפקרו המינים תשובתן בצידן, (בראשית א) נעשה אדם בצלמנו (שם ד) ויברא אלקים את האדם בצלמו. הבא נרדה ונבלה שם שפתם, וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל (סנהדרין לח:)

ט - **ומשם הפיצם**: דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא... ויפץ ה' אותם בעוה"ז, ומשם הפיצם בעוה"ב (שם קז:)

כח - וימת הרן על פני תרח אביו: יש אומרים שעל ידי אביו מת, שקבל תרח על אברם בנו לפני נמרוד על שכתת את צלמיו, והשליכו לכבשן האש, והרן יושב ואומר בלבו, אם אברם נוצח אני משלו ואם נמרוד נוצח אני משלו, וכשנצל אברם אמרו לו להרן משל מי אתה, אמר להם הרן משל אברם אני, השליכוהו לכבשן האש ונשרף (רש"י - ב"ר לח: יג)

כט - יסכה: זו שרה, על שם שסוכה ברוח הקדש, ושהכל סוכין בנפיה, ועוד, יסכה לשון נסיכות, כמו "שרה" לשון שררה (רש"י - מגילה יד).

***ל - אין לה ולד:** אפילו בית ולד אין לה (יבמות סד).

לב - וימת תרח בחרן: לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען... ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם? שלא יהא הדבר מפרסם לכל, ויאמרו לא קים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו הכתוב מת. שהרשעים אף בחייהם קרוים מתים והצדיקים אף במיתתן קרוים חיים (רש"י)

פרק יב

*א - עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו עליו השלום ועמד בכולם

- לך לך : נסיון א (רמב"ם)

- אשר אראך : לא גלה לו הארץ מיד כדי לחבבה בעיניו (רש"י)

*ה - אשר עשו בחרן : שהכניסום תחת כנפי השכינה - כל המלמד את בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו (סנהדרין צט):

י - ויהי רעב בארץ וירד וכו' : נסיון ב (רמב"ם)

טו - ותקח האשה : נסיון ג (רמב"ם)

*טז - היטיב בעבורה : אין הברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו (ב"מ נט).

פרק יג

ג - וילך למסעיו : למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו (רש"י)

יא - ויסע לוט מקדם : הסיע עצמו מקדמונו של עולם אמר אי אפשי לא באברם ולא באלקיו (רש"י)

יג - רעים וחטאים : רעים בגופם וחטאים בממונם (רש"י)

טז - אם יוכל איש : כשם שאי אפשר לעפר להמנות כך זרעך לא ימנה (רש"י)

פרק יד

א - ויהי בימי : כל מקום שנאמר ויהי בימי אינו אלא לשון צער (מגילה י):

- אמרפל : נמרוד שמו ולמה נקרא שמו אמרפל? שאמר והפיל לאברהם אבינו בתוך כבשןהאש (עירובין נג).

יד - וירק את חניכיו וכו' : נסיון ד (רמב"ם)

יח - והוא כהן : ביקש הקב"ה להוציא כהונה משם (מלכי צדק) כיון שהקדים ברכת אברהם לברכת המקום הוציאה מאברהם. אמר לו אברהם וכי מקדימין ברכת עבד לברכת רבו? (נדרים לב):

פרק טו

א - אחר הדברים : כל מקום שנאמר אחר סמוך, אחרי מופלג (רש"י)

- אל תירא : היה דואג שמא קבלתי שכר על כל צדקותי (רש"י)

ה - ויוצא אותו החוצה : צא מאצטננינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן – אין מזל לישראל (שבת קנו).

- ח* - ויאמר אד-ני: לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון (ברכות ז):
- במה אדע-קח לך: הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקב"ה בזכות הקרבנות (רש"י)
- י - ואת הציפור לא בתר: ישראל נמשלו לבני יונה...רמז שיהיה ישראל קיימין לעולם (רש"י)
- יג - ארבע מאות שנה: משנולד יצחק עד שיצאו ממצרים 004 שנה (רש"י)
- יח - לזרעך נתתי: אמירתו של הקב"ה כאילו היא עשויה (רש"י)
- הנהר הגדול: לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו גדול- עבד מלך כמלך (רש"י)

פרק טז

- א - שפחה מצרית: בת פרעה היתה, מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר (רש"י)
- ב - בא אל שפחתי אולי אבנה ממנה: נסיון ה (רמב"ם)
- ה - ישפט ה': כל המוסר דין על חבירו הוא נענש תחילה...וכתיב ויבא אברהם לספוד לשרה (ב"ק צג).

פרק יז

- א - א-ל שדי: שיש די באלוקותי לכל בריה (רש"י)
- והיה תמים: לא נקרא שלם עד שמל (נדרים לא):
- ה - והיה שמך אברהם: בתחילה נעשה אב לארם, ולבסוף נעשה אב לכל העולם (ברכות יג).
- ח - והייתי להם לאלקים: הדר בחוץ לארץ כמו שאין לו אלוה (רש"י)
- י - המול לכם כל זכר: נסיון ו(רמב"ם)
- יד - ונכרתה: הולך ערירי ומת קודם זמנו (רש"י)
- טו - שרי...שרה: בתחילה נעשה שרי לאומתה ולבסוף נעשה שרה לכל העולם (ברכות יג).
- יט - אבל: לשון אמיתת דברים (רש"י)
- כג - בעצם היום: לא נתיירא לא מן הגוים ולא מן הליצנים (רש"י)

פרק יח

- א - **וירא אליו ה'**: מכאן שממדת הקב"ה לבקר חולים (סוטה יד).
- ב - **שלשה אנשים**: אין מלאך אחד עושה שתי שליחות (רש"י)
- ג* - **אל נא תעבור**: גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני שכינה (שבת קכז).
- ה* - **פת לחם**: וכת' ואל הבקר רץ אברהם, מכאן לצדיקים שאומרים מעט ועושים הרבה (ב"מ פז).
- **כן תעשה**: מכאן שאין מסרבין לגדול (שם)
- ז - **אל הנער**: זה ישמעאל, לחנכו במצות (רש"י)
- ח - **ויאכלו**: מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג (רש"י)
- ט - **אליו**: למדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו (רש"י)
- **הנה באהל**: ללמדנו ששרה אמנו צנועה היתה (ב"מ פז).
- יג - **ואני זקנתי**: שנה ככתוב מפני השלום (רש"י)
- יט - **הביא על אברהם**: כל המעמיד בן צדיק כאילו אינו מת (רש"י)

פרק יט

- ב - **ויאמרו לא**: עיין יח:ה
- יז - **אל תביט אחריך**: אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול (רש"י)
- כו* - **ותהי נציב מלח**: במלח חטאה ובמלח לקתה (רש"י) מדה כנגד מדה
- כז* - **וישכם אברהם בבקר**: אברהם תיקן תפילת שחרית (ברכות כו:)
- **אשר עמד שם**: מלמד שקבע מקום לתפילתו (ברכות ו:)

פרק כ

- ב - **ויקח את שרה**: נסיון ז' (רמב"ם)
- ז - **ויתפלל בעדך**: החובל בחבירו אף על פי שהוא נותן לו דמי נזק צער רפוי שְׁבֵת ובושת, אין נמחל לו עד שיבקש ממנו מחילה (ב"ק צב).
- יא - **רק אין יראת אלקים**: אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלים אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו? (רש"י)

פרק כא

א - וה' פקד: בראש השנה נפקדה שרה (ר"ה יא).

* - כאשר אמר: כל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחילה (רש"י) (עיין טז:ה)

י - גרש האמה הזאת: נסיון ח (רמב"ם)

- ואת בנה: נסיון ט (רמב"ם)

יב - שמע בקולה: למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות (רש"י)

יז - קול הנער: מכאן שיפה תפילת החולה מתפילת אחרים עליו (רש"י)

- באשר הוא שם: לפי מעשיו שהוא עושה עכשיו הוא נידון, ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות (רש"י)

לג - ויטע אשל...ויקרא בשם ה': על ידי אותו אשל נקרא שמו של הקב"ה אלוה-לכל העולם (רש"י)

פרק כב

א - והאלקים נסה את אברהם: נסיון י (רמב"ם)

ב - קח נא: אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזה הנסיון שלא יאמרו הראשונות לא היה בהם ממש (רש"י)

- ארץ המוריה: ירושלים...שמשם הוראה יוצאה לישראל (רש"י)

- על אחד ההרים: הקב"ה מתהא לצדיקים ואחר כך מגלה להם...כדי להרבות שכרן (רש"י-עיין יב:א)

*ג - וישכם: זריזים מקדימים למצוות (פסחים ד.)

- ויחבש: הוא בעצמו ולא צוה לאחד מעבדיו שאהבה מקלקלת השורה (רש"י)

ה - ונשובה אליכם: ברית כרותה לשפתים, דכתיב ונשובה אליכם, ואסתייע מילתא והדור תרוייהו (ונתקיים הדבר וחזרו שניהם) (מו"ק יח.)

יא - אברהם אברהם: לשון חיבה לשון זירוז (תו"כ ר"פ ויקרא)

יג - והנה איל: מוכן היה לכך מששת ימי בראשית (רש"י)

- תחת בנו: על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה בבני, כאלו בני שחוט (רש"י)

יד - אשר יאמר היום בהר ה' יראה: ה' יראה אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה (רש"י)

פרק כג

ב - קרית ארבע: על שם ד' זוגות שנקברו שם, אדם וחווה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה (רש"י)

***טז - עובר לסוחר:** רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים (ב"מ פז).

פרק כד

***א - ואברהם זקן:** אין זקן אלא מי שקנה חכמה (קידושין לב):

- בכל: שלא מרד עשו בימיו, דבר אחר, שעשה ישמעאל תשובה בחייו (ב"מ טז):

ג - ואלקי השמים ואלקי הארץ: עד שלא בא אברהם לא היה הקב"ה מלך אלא על השמים בלבד, ומשבא אברהם המליכו על השמים ועל הארץ (ספרי פר' האזינו())

***י - מגמלי אדוניו:** נכרין היו משאר גמלים שהיו יוצאין זמומין מפני הגזל שלא ירעו בשדות אחרים (רש"י)

יד - אותה הוכחת: ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים, וכדאי ליכנס בביתו של אברהם (רש"י)

כד - בת בתואל: השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון (רש"י)

***מב - ואבא היום:** יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה גופי תורה לא ניתנו אלא ברמיזה (רש"י)

נ - מה' יצא הדבר: מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים אנו למדין שמה' אשה לאיש, מן התורה דכתיב מה' יצא הדבר (מו"ק יח):

נב - וישתחו ארצה: מכאן שמודים על בשורה טובה (רש"י)

נז - ונשאלה את פיה: מכאן שאין משיאין את האשה אלא מדעתה (רש"י)

***סג - לשוח בשדה:** יצחק תיקן תפילת מנחה (ברכות כו):

פרק כה

ח - ויגבע וימת: לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים (רש"י פסוק יז)

ט - יצחק וישמעאל: מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליד את יצחק לפניו (רש"י) (להשוות לטו: טו ולכד: א)

יא - ויברך אלקים: נחמו מאבלותו, מלמד שממדת הקב"ה לנחם אבלים (סוטה יד).

*כא - ויעתר יצחק: למה נמשלה תפילתם של צדיקים לעתר, לומר לך מה עתר זה מהפך את התבואה ממקום למקום, כך תפילתם של צדיקים מהפכת מדותיו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות (יבמות סד).

*- לנוכח אשתו: על אשתו לא נאמר אלא לנוכח אשתו, מלמד ששניהם עקורים היו, ומפני מה היו אבותינו עקורים, מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים (שם)

- ויעתר לו ה': לו ולא לה, שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע (רש"י)

כג - ולאום: אם יאמר לך אדם חרבו קסרי וירושלים או ישבו קסרי וירושלים אל תאמין, חרבה קסרי וישבה ירושלים או חרבה ירושלים וישבה קסרי תאמין, שנאמר ולאום מלאום יאמץ (מגילה ו).

כו - בן ששים שנה: ושפחה לא רצה לישא לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה (רש"י)

כז - יודע ציד: לצוד ולרמות את אביו בפיו (רש"י)

- איש תם: כלבו כן פיו (רש"י)

ל - ויזד: אותו היום מת אברהם שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה (רש"י) (להשוות ללעיל פסוק ט ולכד: א)

לא - בכורתך: לפי שהעבודה בבכורות אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב"ה (רש"י)

- הולך למות: כפר בתחיית המתים (ב"ב טז:)

*ב - אל תרד מצרימה: שאתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך (רש"י) -השוה לכב: יג, יד)

ה - עקב אשר שמע אברהם: בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו (עקב=271) (נדרים לב).

- מצותי וכו': קיים אברהם אבינו כל התורה...אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבע"פ (יומא כח:)

לא - וילכו מאתו בשלום: מלמד שהתוכחה מביאה לידי שלום (ספרי ר"פ דברים)

א - ותכהין עיניו: כל המסתכל בצלם דמות אדם רשע עיניו כהות שנא' ותכהין עיניו משום דאסתכל בעשו הרשע (מגילה כח).

*ד - ואכלה בעבור תברכך נפשי: מכאן שהמברך צריך להיות בשמחה (שו"ת מהר"ם סי' שנ"ד)

יב - כמתעתע: כל המחליף בדברור כאילו עובד ע"ז, כתיב הכא (כאן)והייתי בעיניו כמתעתע וכתוב התם (שם) הבל המה מעשה תעותעים (סנהדרין צ"ב).

כב - הקול קול יעקב וכו': אין לך תפלה שמועלת שאין בה מזרעו של יעקב, ואין לך מלחמה שנוצחת שאין בה מזעו של עשו (גיטין נ"ז):

- הקול קול יעקב וכו': כל זמן שקולו של יעקב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשיו (פתיחה איכ"ר ב)

כט - ארריך ארוך ומברכיך ברוך: הצדיקים תחלתן יסורים וסופן שלוחה , ואורריהם ומצעריהם קודמים למברכיהם (רש"י)

פרק כח

*י - **ויצא יעקב**: מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, בזמן שצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה (רש"י)

*יא - **ויפגע במקום**: יעקב תקן תפלת ערבית...אין פגיעה אלא תפלה (ברכות כו):

- **ויפגע במקום**: כי מטי (הגיע) לחרן אמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי? בעי למיהדר (רצה לחזור), כיון שהרהר בדעתו למיהדר קפצה לו הדרך, מיד - ויפגע במקום (עיי' רש"י פסוק יז)

יב - **עולים ויורדים**: מלאכים שליווהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ (רש"י)

יג - **ואנכי לא ידעתי**: שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה (רש"י)

יד - **נדר לאמר**: מהו לאמר - לאמר לדורות שיהיו נודרים בעת צרה (מדרש רבה)

יז - **בשלום**: שלום מן החטא שלא אלמד מדרכי לבן (רש"י)

פרק כט

יז - **ועיני לאה רכות**: אפשר בגנות בהמה טמאה לא דיבר הכתוב, דכתיב ומן הבהמה אשר איננה טהורה, בגנות צדיקים דבר הכתוב? אלא...שהיתה שומעת אומרים שני בניס לרבקה ושתי בנות ללבן, הגדול לגדולה והקטן לקטנה...והיתה בוכה (ב"ב קכג).

*לה - **הפעם אודה את ה'**: מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה להקב"ה עד שבאת לאה והודתו (עיי' רש"י)

פרק ל

יז - **בימי קציר חטים**: מכאן לצדיקים שאין פושטין ידיהם בגזל (סנהדרין צ"ט: ועיי' רש"י)

יח - **ויפתח את רחמה**: מפתח של חיה (הריון) בידו של הקב"ה ולא נמסר לשליח (תענית ב).

כה - **כאשר ילדה**: מפני שראה יעקב אבינו שאין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף (ב"ב קכ"ג:)

פרק לא

ג - **שוב...ואהיה עמך**: אבל בעודך מחובר לטמא אי אפשר להשרות שכינתי עליך (רש"י)

כד - **מטוב עד רע**: מלמד שטובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים, ומה רעה היא הכא? דלמא מדכיר שמא דעבודה זרה (אולי יזכיר שם של ע"ז) (יבמות קג:)

מב - **ופחד יצחק**: לא רצה לומר אלקי יצחק שאין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים בחייהם (רש"י)

פרק לב

*ה - גרתי: תריג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים (רש"י)

ח - וירא יעקב: שמא יגרום החטא (ברכות ד.)

*ט - המחנה הנשאר: התקין עצמו לשלשה דברים לדורון לתפילה ולמלחמה (רש"י)

*יא - קטנתי: לעולם אל יעמד אדם במקום סכנה ויאמר שעושין לו נס, שמא אין עושין לו נס, ואפילו עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו (שבת לב.)

כג - אחד עשר ילדיו: ודינה היכן היתה? נתנה בתיבה ונעל בפניה שלא יתן בה עשו עיניו, ולכן נענש יעקב שמנעה מאחיו שמא תחזירנו למוטב, ונפלה ביד שכס (רש"י)

*כה - ויותר יעקב לבדו: שנשתייר על פכים קטנים, מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם, וכל כך למה? שאין פושטין ידיהם בגזל (חולין צא.)

כט - לא יעקב...כי אם ישראל: לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה וברמיה כי אם בשררה וגלוי פנים (רש"י)

פרק לג

ד - וישקהו: הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה (רש"י)

ז - יוסף ורחל: אמר אעמוד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה, מכאן זכה יוסף לברכת עלי עין (רש"י)

יא - יש לי כל: כל ספוקי, ועשו דבר בלשון גאווה יש לי רב יותר מכדי צרכי (רש"י)

כ - ויקרא לו א-ל: קרא שם המזבח על שם הנס להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם.... ואני ליישב פשוטו של מקרא באתי (רש"י)

פרק לה

ז - האלקים: במקומות הרבה יש שם אלקות ואדנות בלשון רבים... אבל אחד מכל שאר השמות לא תמצא בלשון רבים (רש"י)

ח - אלון בכות: נתבשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה, ולפיכך העלימו את יום מותה שלא יקללו הבריות הכרס שיצא ממנו עשו (רש"י)

י - לא יקרא: לא שיעקר שם יעקב ממקומו אלא שיהא ישראל עיקר ויעקב טפל לו (ברכות יג.)

*יא - קל שדי: שאני כדאי לברך שהברכות שלי (רש"י), אני הוא שאמרתי לעולמי די (חגיגה יב.)

- גוי וקהל גוים: כמנין הגוים שהם שבעים וכן כל הסנהדרין שבעים (רש"י)

פרק לז

א - וישב: כל מקום שנאמר וישב אינו אלא לשון צער (סנהדרין קו).

*** - וישב:** בקש יעקב לישב בשלוח קפץ עליו רגזו של יוסף... אמר הקב"ה לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא אלא שמקשים לישב בשלוח בעולם הזה (רש"י)

ג - כתונת פסים: לעולם אל ישנה אדם בין הבנים, שהרי בשביל משקל שני סלעים מילת שעשה יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו וירדו אבותינו למצרים (שבת י:)

*** ד - ולא יכלו דברו לשלום:** מתוך גנותם למדנו שבחם, שלא דברו אחד בפה ואחד בלב (רש"י)

יג - הנני: לשון ענוה וזריזות, נזדרז למצות אביו ואע"פ שהיה יודע באחיו ששונאין אותו (רש"י)

*** כא - וישמע ראובן:** מפני מה זכה ראובן להימנות בהצלה (בערי מקלט) תחילה, מפני שהוא פתח בהצלה תחילה (מכות י).

*** כה - וגמליהם נושאים:** להודיע מתן שכרם של צדיקים... לזה נזדמנו בשמים שלא יוזק מריח רע (רש"י)

כח - עשרים כסף: כמה נפל לכל אחד ואחד טביעה (חצי שקל) לפיכך צותה תורה שיהא כל אחד נותן שקלו טבעה (ירושלמי שקלים פ"ב ה"ג)

*** לד - ימים רבים:** כ"ב שנה... כנגד כ"ב שנה שלא קיים יעקב כיבוד אב ואם (רש"י)

לה - וימאן להתנחם: שעל המת נגזרה גזירה שישתכח מן הלב ולא על החי (רש"י)

פרק לט

*** ג - ה' אתו:** שם שמים שגור בפיו (רש"י)

ה - בגלל יוסף: תיכף לתלמידי חכמים ברכה (ברכות מב).

ז - ויהי אחר: כל מקום שנאמר אחר סמוך (רש"י)

פרק מ

יא - וכוס פרעה בידי: הני ד כוסות של פסח כנגד מי? כנגד ארבע כוסות של פרעה (שהיו סימן חירות) (ירושלמי פסחים פ"י ה"א)

*** כג - וישכחהו:** מפני שתלה בו יוסף לזכרו הוזקק להיות אסור שתי שנים שנאמר אשרי האיש אשר שם ה' מבטחו (רש"י)

פרק מא

*ב - והנה עומד על היער: על הקאור. כל שאר נהרות אינם קרויין 'יאורים' חוץ מנילוס.

יב - נער עברי עבד: ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה שמזכירו בלשון בזיון (רש"י)

נ - וליוסף יולד שני בנים: אסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון...אלא יצער אדם עם הצבור (תענית יא.)

פרק מב

א - למה תתראו: אל תראו עצמכם כשאתם שבעים לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל כדי שלא יקנאו בכם (תענית י:)

ג - וירדו: רמז למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים (רש"י)

*ד - פן יקראנו אסון: מכאן שהשטן מקטרג בשעת סכנה (רש"י)

*ל - דבר...קשות: מכאן דכל מקום שנאמר דבור לשון קשה הוא (מכות יא.)

פרק מג

*יד - וא-ל שדי: מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי (רש"י)

כח - לעבדך אבינו: מפני מה נקרא יוסף עצמות בחייו (והעליתם את עצמותי מזה) מפני שלא מיחה בכבוד אביו, דאמרו לו עבדך אבינו ולא אמר להם מידי (סוטה יג.)

לד - וישתו וישכרו: מיום שמכרוהו לא שתו יין ולא הוא שתה יין ואותו היום שתה (רש"י)

פרק מד

*ג - הבקר אור: לעולם יכנס אדם בכי טוב (כשהשמש זורחת) ויצא בכי טוב (פסחים ב.)

פרק מה

ג - ולא יכלו אחיו: ומה תוכחה של בשר ודם כתיב בה ולא יכלו וכו' תוכחה של הקב"ה על אחת כמה וכמה (חגיגה ד:)

*ט - ועלו אל אבי: ארץ ישראל גבוה מכל הארצות (רש"י)

*יז - על צוארי בנימין: על שני מקדשות שעתידין להיות בחלקו של בנימין וסופן ליחרב (רש"י)

- על צואריו: על משכן שילה שעתידי להיות בחלקו של יוסף וסופו ליחרב (רש"י)

*כב - וחמש חליפות שמלות: וכי אפשר דבר שנצטער בו אותו צדיק יכשל בו? רמז רמז לו שעתידי לצאת ממנו בן שיצא מלפני המלך בחמשה לבושי מלכות, שנא' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן (מגילה טז:)

*כז - ותחי רוח יעקב: שרתה עליו שכינה שפירשה ממנו (רש"י) - אין הבנואה חלה אלא מתוך שמחה. (רמב"ם)

פרק מו

*א - לאלקי אביו יצחק: חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו (רש"י)

*ב - יעקב יעקב: לשון חבה לשון זירוז (עיי' לעיל כב: יא)

*ד - אנכי ארד עמך: מלמד שכשירדו ישראל למצרים ירדה שכינה עמהם (מכילתא בשלח)

*ט - רחל אשת יעקב: שהיתה עיקרו של בית (רש"י)

*כו - נפש ששים ושש: קורא אותן נפש לפי שהיו עובדים לקל אחד (רש"י)

*כט - ויאסר יוסף מרכבתו: שאהבה מקלקלת את השורה ושנאה מקלקלת את השורה

פרק מז

*יו - במיטב הארץ הושב: למה אוכלים חזרת בפסח? לומר לך מה חזרת תחלתה מתוק וסופו מר, כך עשו המצרים לאבותינו, בתחילה במיטב ולבסוף וימררו (ירושלמי פסחים פ"ב ה"ה)

*כא - העביר אתו לערים: להודיעך שבחו של יוסף שנתכוין להסיר חרפה מעל אחיו שלא יהיו קורין אותם גולים (רש"י)

פרק מז

*כח - למה פרשה זו סתומה? שכיון שנפטר יעקב נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד, שהתחילו לשעבדם (רש"י)

כט - ויקרבו ימי ישראל למות: כל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו (רש"י)

*- חסד ואמת: חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה לתשלום גמול (רש"י)

*לא - וישתחו ישראל על ראש המטה: שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה (רש"י)

פרק מח

*א - הנה אביך חולה: עד יעקב לא הוי חולשא, אתא יעקב בעי רחמי (בקש רחמים) והוי חולשא (ב"מ פ.ז).

ב - ויתחזק יעקב: מכאן שחולקים כבוד למלכות (רש"י)

*טז - וידגו לרוב: כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין הרע שולטת בהם (רש"י)

*כ - בך יברך ישראל: הבא לברך את בניו ברבם בברכתם ויאמר ישימך אלקים כאפרים וכמנשה (רש"י)

פרק מט

*א - ואגידה לכם: בקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל לומר דברים אחרים (רש"י)

ז - ארור אפס: אפילו בשעת תוכחה לא קילל אלא את אפס (רש"י)

*י - לא יסור שבט מיהודה: אין מושחין כהנים מלכים...על שם לא יסור שבט מיהודה (ירשלמי סוטה פ"ח ה"ג)

*יב - ולבן שנים מחלב: טוב המלבין שינים לחבירו יותר ממשקהו חלב (כתובות קיא:)

יג - זבולון לחוף ימים: זבולון יוצא בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר ויששכר עוסק בתורה (רש"י)

*כט - נאסף אל עמי: שמכניסין הנפשות אל מקום גניזתן (רש"י)

*לג - ויגבע ויאסף: ומיתה לא נאמר בו ואמרו רז"ל יעקב אבינו לא מת (רש"י)

פרק נ

*ז - ויעל יוסף לקבור את אביו: במדה שאדם מדד מודדים לו, יוסף זכה לקבור את אביו ואין באחיו גדול ממנו, לפיכך זכה שנתעסק בו משה שאין בישראל גדול ממנו (סוטה ט:)

י - אבל שבעת ימים: נפשו של אדם מתאבלת עליו כל שבעה (שבת קנב). (לאבילות שבעה מן התורה - ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה)

***טז - אביך צוה:** שינו בדבר מפני השלום (רש"י)

***יז - אנה שא נא:** כל המבקש מטו חבירו אל יבקש יותר משלשה פעמים, שנאמר אנה...שא נא...שא נא (יומא פ"ז).

כה - והעליתם את עצמותי: מפני מה נקרא יוסף עצמות בחייו מפני שלא מיחה בכבוד אביו, דקאמרי ליה (שאמו לו) עבדך אבינו ולא אמר להם מידי (סוטה יג).